

Чарнобыльскай катастрофай, наступствы якой закрунулі і малую радзіму галоўнага героя: яна стала, паводле слоў самога аўтара, зонай адчужэння, чорнай зонай, зонай за калючым дротам, дзе пануе цішыня, нібы на могілках апоўначы. Могілкі выступаюць паказальным вымяральнікам маральна-этычных прынцыпаў грамадства і чалавека, што раскрывае Віктар Казько праз апісанне вясковага пахавання. Былога паліцая, які ў вайну служыў немцам, хаваюць па-за могілкамі, за іх агароджаю. У гэтым пераконвае аднавяскоўцаў Сцяпан Говар, прыёмны бацька галоўнага героя, які кажа, што людзі павінны быць з людзьмі. Сцяпан папрарочы прадказвае будучую Чарнобыльскую трагедыю, калі гаворыць, што чалавеку суджана баяцца роднай зямлі, «баяцца ягады і яблыка, ліста лазовага і ігліцы...» [2, с. 81]. Але самае страшнае ў прадказанні тое, што чалавек будзе сцерагчыся чалавека. Такім чынам тэхнагенная катастрофа атаясамліваецца з трагедыяй бездухоўнасці, што адмаўляе эвалюцыю чалавека ў цэлым, таму што без маральных каштоўнасцяў не можа існаваць і матэрыяльных.

Віктар Казько спалучае ў адзінае цэлае часавыя пласты мінулага, сучаснага і будучага, што належыць не толькі Говару, але і ўсяму чалавецтву дзякуючы паскоранаму тэхнічнаму прагрэсу і асванню касмічнай прасторы. Захаваць у гэтых умовах чалавечае аблічча нашаму сучасніку мажліва толькі праз радаводную традыцыю, памяць пра тых, хто жыў на роднай зямлі раней. Нягледзячы на ўсе намаганні герояў жыць сучасным, яны ўсё ж не могуць пазбегнуць зваротаў да мінулага. Невыпадкова ўжо ў сталым узросце Говар разам з Надзеяй вяртаецца да сялянскай працы, успамінае спадчыннае ганчарнае рамяство, а фінал рамана набывае сімвалічнае гучанне: «На старажытнай слынным зямлі Турава-Пінскага княства ўжо ўбіралася ў сілу трэцяе тысячагоддзе ад Нараджэння Хрыстова. Была Вербная нядзеля, а праз тыдзень – Вялікдзень» [2, с. 287].

Заклучэнне. Письменнік, такім чынам, пераканаўча даводзіць, што далейшае жыццё не мажлівае без духоўнага адраджэння чалавека. У цэлым Віктар Казько адлюстроўвае не столькі падзеі, колькі характар галоўнага героя, тыповага прадстаўніка сваёй эпохі, паказвае актуальныя праблемы часу праз рэцэпцыю ўнутранага свету асобы, што дазваляе вызначыць творы «Неруш», «Бунт незапатрабаванага праху» як псіхалагічныя раманы, створаныя ў рэчышчы класічнай традыцыі беларускай прозы.

Спіс літаратуры

1. Казько, В. Выбраныя творы : у 2 т. / В. Казько. – Мінск : Маст. літ., 1990. – Т. 1. Неруш : раман, апавяданні. – 479 с.
2. Казько, В.А. Бунт незапатрабаванага праху : раман / В.А. Казько. – Мінск : Маст. літ., 2013. – 287 с.

АДЦЯГНЕННЫЯ НАЗОЎНІКІ З ФАРМАНТАМ -АСЦЬ / -ОСЦЬ У КІТАБЕ XIX ст.

*В.І. Несцяровіч
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

У шматлікіх тэкстах, з якіх сфарміраваны Кітаб А. Хасяневіча (1832), адцягненая / абстрактная лексіка перадае змест самых значных паняццяў у духоўнай, інтэлектуальнай і эмацыянальнай абласцях. Да цяперашняга часу гэтая лексіка яшчэ не ахопленая і не асэнсаваная як адзіны пласт не толькі з пазіцыі філасофіі і светаўспрымання вернікамі маральна-этычных нормаў ісламу, але і з філалагічнай: пакуль не створаны рэстр абстрактных лексем кітаба, не выяўлены асноўныя тэматычныя разрады, іх колькаснае напаўненне, семантычнае развіццё адцягненай лексікі ў гістарычнай перспектыве ды інш. Паколькі ў рамках аднаго артыкула няма магчымасці абмеркаваць усе пытанні, то тут будуць разгледжаны толькі некаторыя з іх у лінгвістычным, дакладней, у семасіялагічным аспекце. Зусім не выклікае сумнення той факт, што адцягненая лексіка ў кітабе – выразны лінгвістычны паказчык гэтага жанру арабскаграфічнага пісьменства і надзейны сродак, які можа быць прыняты пад увагу пры вырашэнні многіх праблем беларусістыкі.

Мэтай даследавання з'яўляецца аналіз адцягненай лексікі з фармантам *-асць / -осць* у кітабе XIX ст., асаблівасцей яе гістарычнага функцыянавання і семантычнага развіцця.

Актуальнасць даследавання вызначаецца выкарыстаннем вывадаў, якія прыводзяцца ў публікацыі, пры вырашэнні праблемы пераемнасці ў беларускай мове, выяўленні руху слоўнікавага складу беларускай мовы і лексічнай адметнасці арабскаграфічнага рукапісу XIX ст.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужыў Кітаб А. Хасяневіча (1832). Для аналізу лексікі з адцягненым значэннем выкарыстоўваліся метады словаўтваральнага і лексікаграфічнага апісання, дыстрыбутыўны і статыстычны метады.

Вынікі і іх абмеркаванне. У манускрыпце выяўлены 82 лексемы з суфіксам *-асць / -осць*. Яны складаюць каля 15% ва ўсёй колькасці абстрактных назоўнікаў, а сярод утвораных шляхам афіксацыі, займаюць 2-е месца пасля назоўнікаў з фармантам *-н-е (-нн-е, -нй-е)* (*пашанаванне, панаванне, стараніе*).

Усе словы на *-асць / -осць* утвораны ад прыметнікаў: *васолосц* ‘весьляосць’, *великасц* 1. ‘магутнасць’; 2. ‘велічыня’; 3. ‘даўжыня’, *вернасц*, *высокасц* ‘вышыня’, *гарачасц* ‘гарачыня’, *гойнасц* ‘шчодрасць’, *добросц* 1. ‘дабрата’; 2. ‘добры ўчынак’, *запалчывасц*, *йаснасц* 1. ‘ясната, востры зрок’; 2. ‘святло’; 3. ‘светласць’, *павіннасц* 1. ‘абавязак’; 2. ‘рытуальны абавязак’, *пристойнасц*, *радасц* 1. ‘задавальненне, добры настрой’; 2. ‘райская радасць’, *удзачнасц* ‘удзачнасць’, *шчодрасц*). Часцей яны афармляюцца з суфіксам *-асць* (графічны варыянт – *-есць*) і радзей – з *-осць*, а невялікая частка назоўнікаў запісваецца то з адным суфіксам, то з другім, аднак суадносіны ў іх ужыванні застаюцца тымі самымі. Напісанні з суфіксам *-осць*, напр. *вмейентнасц* ‘умеласць’, *зуфалосц* ‘смеласць’, *лакомосц* ‘прагнасць’, *литосц* ‘літасць, міласць’, *мондросц* ‘мудрасць’, сустракаюцца, як правіла, у кантэкстах, якія адчулі польскі ўплыў або яны з’яўляюцца польскімі па паходжанні.

Усе назоўнікі з адцягненым значэннем на *-асць / -осць* у манускрыпце абазначаюць адцягненую якасць, уласцівасць або стан. Імі называюцца:

якасці, уласцівыя Богу, – *великасц* 1. ‘веліч, вялікасць’; 2. ‘моц, магутнасць’, *милосц* 1. любоў, вялікадушнасць; 2. ‘ласка’; 3. ‘міласэрнасць’, *добросц* ‘дабрата’, напр.: *и боже високи йа хелоп той ‘у грешнайе мора ‘утанув ти мене великасцей и добрасцей виправац из грехов* (36618-20) [О, Божа высокі, я раб той, які ў грэшным моры патануў, ты мяне магутнасцю і дабратай сваёй вызвалі ад грахоў];

станоўчыя маральна-этычныя якасці, якія ўхваляюцца і якімі павінны валодаць вернікі, – *абачносц* ‘спагада’ *вернасц*, *мондросц*, *паважнасц* ‘павага’, *правдзивасц / правдзивосц*, *пристойнасц*, *справедливосц / справедливесц*, *стидливосц* ‘сорам’, *удзачнасц*, *цярпывасц / цярпывосц*;

адмоўныя якасці, якія, наадварот, асуджаюцца ісламскай верай, – *аплошнасц* ‘памылка’, *гардасц* ‘пыха, фанабэрыя’, *заздросц / зайздросц*, *запалчывасц*, *злосц*, *лакомосц*, *невернасц* 1. ‘непрыняцце веры ў адзінага Бога (Алаха)’; 2. ‘бязбожніцтва’, *невмейентнасц / неумейентносц* ‘недасведчанасць, неадукаванасць’, *пажадливосц* ‘прагнасць’, *схвапывосц* ‘паспешлівасць’, *скупасц*, *хитросц*, *цёмнасц / цёмносц* 1. ‘цёмната, адсутнасць святла’; 2. ‘неадукаванасць’;

якасць-стан чалавека – *васолосц*, *горкасц*, *жалосц*, *нездоровасц*, *прикрасц* ‘непрыемнасць’, *радасц*, *труднасц / трудносц* 1. ‘цяжкія жыццёвыя і матэрыяльныя абставіны’; 2. ‘перашкода’, *чутасц* ‘здольнасць чуць, успрымаць гукі’;

якасці-велічыні – *великасц* ‘велічыня’, *высокасц* ‘вышыня’, *глубокасц* ‘глыбіня’, *грубасц* ‘таўшчыня’, *широкасц* ‘шырыня’.

Назвы на *-асць / -осць* перадаюць таксама колеравыя адценні (*светласц* ‘святло’, *йасносц* ‘святло’, ‘светласць’, *цёмнасц* ‘цёмната, адсутнасць святла’), агульную назву разнастайных абавязкаў (*павіннасц*), узроставыя якасці чалавека (*молодосц*, *старасц*), назву знешнасці (Бога) (*абличнасц* ‘воблік’), ахайнасць (*чистасц / чистосц*), якасць-стан прыроды (*зимнасц* ‘холад’) ды інш.

Разгледжаны разрад адцягненых назоўнікаў у напрамку да нашага часу перажыў дастаткова прыкметныя змены. У слоўніку сучаснай літаратурнай мовы з выяўленай у кітабе абстрактнай лексікі з суфіксам *-асць / -осць* замацавалася крыху больш за палову лексічных адзінак. Яшчэ невялікая колькасць слоў з гэтага разраду адзначаецца ў дыялектных крыніцах XX–XXI стст. У агульным колькасным выражэнні захаваная лексіка складае каля 70%.

Не замацаваліся словы, якія паходзяць з польскай мовы: *вентосц* ‘кволасць’, *свентабливесц* ‘набожнасць’, *беглосц* ‘умельства’, *векойистасц* ‘вечнасць’, *вентпывосц* ‘сумненне’, *зверхнасц* ‘улада, панаванне’, *умейентносц* ‘уменне, веданне’ ды інш., а таксама тыя, якія ўтвараліся на беларускай моўнай глебе, але не выйшлі за рамкі дыялектнага бытавання (*абачносц* ‘спагада’, *абмилносц* ‘памылка’ ды інш.).

У некаторых словах страціліся асобныя значэнні. Напр., лексема *належанасц* у кітабе ўжываецца з двума значэннямі, адно з якіх адцягненае – ‘абавязак’: *два реке’ети.. суннет то належнасц* (82а9) [Два ракааты – сунна, гэта значыць абавязак]. Але якраз з гэтым значэннем яна і не фіксуецца зараз, а толькі са значэннем ‘прыналежнасць’.

Увогуле назоўнікі з фармантам *-асць / -осць* у некаторых семантычных групах адчулі ўплыў з боку аналагічных аднакаранёвых назоўнікаў з іншымі фармантамі, асабліва з фармантамі *-ін-я / -ын-я, -ат-а, -ств-а*, што і прывяло або да поўнага іх выцяснення або да істотнага звужэння ў літаратурнай мове. Шэраг адцягненых назваў, якія абазначалі якасці-велічыні (*великасць, високасць, глыбокасць, грубасць, шырокасць*), выцесніліся больш распаўсюджанымі назвамі з больш прадуктыўным фармантам (*велічыня, вышыня, глыбіня, таўшчыня, шырыня*). Параўн. таксама: *чистасць / чистосць* і *чыстата, чысціня; гарачасць* і *гарачыня; добрасць* і *дабрата, дабрыня*. Адною з прычын такой замены магло быць узмацненне ў беларускай мове назоўнікаў з “народнымі” фармантамі, якімі і былі *-ін-я / -ын-я, -ат-а* ў процілегласць кніжнаму *-асць / -осць*.

Заклучэнне. Большая частка адцягненай лексікі (каля 70%) з фармантам *-асць / -осць*, выяўленай у кітабе XIX ст., замацавалася ў слоўніку галоўным чынам сучаснай беларускай літаратурнай і часткова – народна-дыялектнай мовы.

Рух слоўнікавага складу адцягненых назваў на момант стварэння кітаба быў абумоўлены найперш пранікненнем дастаткова вялікай групы паланізмаў і ў меншай ступені выкарыстаннем беларускіх новаўтварэнняў.

Змяненне слоўнікавага складу ў напрамку да нашых дзён звязана як са стратай польскіх запазычанняў і вузкадыялектных лексем, так і са зменамі ў структуры семантыкі адцягненых назоўнікаў, у прыватнасці з архаізацыяй аднаго ці некалькіх значэнняў мнагазначнага слова.

Разрад адцягненых назоўнікаў з фармантам *-асць / -осць* скараціўся пад уплывам аналагічнай (аднакаранёвай) лексікі з іншымі, больш прадуктыўнымі фармантамі.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ТЕНДЕНЦИИ ДВИЖЕНИЯ К АНАЛИТИЗМУ В РУССКОЙ УСТНОЙ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ

*Л.П. Новикова
Витебск, ВГУ имени П.М. Машерова*

Изучение норм в отдельных разновидностях и подсистемах литературного языка, соотношения в речевой практике узуса и кодифицированной нормы остается перспективным в современной русистике. К числу важнейших, но малоисследованных в Беларуси относится проблема нормативности русской устной публичной речи, занимающей важнейшее место в современном коммуникативном пространстве и являющейся в настоящее время нормообразующей основой литературного языка.

Как подчеркивает О.А. Лаптева, «кодифицированная норма находится в условиях устной речи в колебательном состоянии», что и является основой языковой эволюции [1, 58]. При распространении в устной публичной речи образованных слоев общества нормативные нарушения, в большинстве случаев не влияя на адекватное восприятие смысла, ведут к складыванию определенных тенденций, расшатывающих действующую систему кодифицированных норм, а также служат образцом речевого выражения для всего народа.

Цель нашего исследования – выявление языковых тенденций в русской устной публичной речи жителей г. Витебска.

Материал и методы. Материалом исследования послужили сделанные нами записи фрагментов интервью жителей г. Витебска с высшим образованием в региональных выпусках новостей (телеканалы «Скиф», «Беларусь-1», «Беларусь 2») и на различных собраниях, конференциях и заседаниях. В целом в ходе исследования проанализированы фрагменты русской устной публичной речи 153 респондентов. Общий объем фактического материала составляет 14 109 знаменательных и служебных слов. Основными методами исследования являются метод анализа персонифицированных текстов, метод лингвистического описания, а также количественный метод.

Результаты и их обсуждение. Следует отметить, что в условиях фразы клитики (предлоги, союзы, частицы и т. д.) в случае семантической маркированности, возникающей при эмфатическом, контрастивном или сопоставительном выделении, могут получать ударение, что часто используется именно в публичной речи как риторический прием.